

MÜBECCEL BELİK KIRAY'IN SOSYOLOJİK GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE

H. Bayram KAÇMAZOĞLU*

Özet

Bu makalede Türkiye'nin önde gelen sosyologlarından Mübeccel B. Kıray'ın sosyolojik görüşleri eleştirel olarak ele alınmaktadır. Makalede, Kıray'ın sosyoloji yaklaşımına, toplumsal değişme anlayışına, Türkiye'nin toplumsal yapısını oluşturan farklı kesimler üzerindeki patronaj ilişkilerine dönük tespitlerine, Osmanlı toplum yapısına, toplumsal tabakalaşma, modernleşme ve tüketim göstergeleri etkileşimini içeren görüşlerine yer verilmektedir. Ampirist, pozitivist, evrimci ve evrenselci sosyolog olarak tanımlanan Kıray'ın Batılı siyasetçilerin ve bilim insanlarının Türkiye'ye bakışları konusundaki eleştirilerinin de yer aldığı bu yazıda, onun gecekondulaşmaya, kentleşmeye, metropolitenleşmeye ilişkin sosyolojik değerlendirmeleri, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımdan esinlenerek Türkiye koşullarında geliştirdiği teoriler de bu yazının kapsamındadır.

Anahtar Kelimeler: Mübeccel Belik Kıray, Türk sosyologları, toplumsal değişme, yöntem, tampon mekanizmaları kuramı.

ON THE SOCIOLOGICAL OPINIONS OF MÜBECCEL BELİK KIRAY

Abstract

This article critically examines the sociological views of Mübeccel B. Kıray, one of Turkey's leading sociologists. Specifically, this article focuses on Kıray's opinions on sociological approach as well as her concepts of social change. It analyzes the determinations of patronage relations on the different segments comprising the social structure of Turkey and the social structure of Ottomans, social stratification, and modernization and consumption indicators. Kıray, widely considered as an empiricist, positivist, evolutionist, and a universalist sociologist, is known for her critiques of Western politicians' and scientists' views on Turkey. The theories she has developed in Turkey through the sociological assessment of shanties, urbanization, and metropolitanism, as well as those she developed based on structural-functionalist sociology, are also discussed in this article.

Keywords: Mübeccel Belik Kıray, Turkish Sociologists, Social Change, Method, Buffer Mechanisms Theory.

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: hbayramkacmazoglu@gmail.com

Giriş

Mübeccel Belik Kıray'ın adı 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ampirik sosyoloji anlayışı ile özdeşleşmiş, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımının Türkiye'deki otorite ismi olmuştur. Sosyoloji anlayışının merkezine toplumsal değişme problemlerini yerleştiren Kıray, Türkiye'nin geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş süreçlerinde ortaya çıkan sorunların, sosyal değişme dinamiklerinin araştırılmasına öncelik vermiştir. Türkiye'nin geleneksel üretim ilişkilerine dayalı toplum yapısından, onun deyimi ile feodaliteden, modern, Batılı, endüstrileşmiş toplum yapısına, üretim ilişkilerine geçerken yaşadığı sorunların, bu geçiş sırasında kurumların dengesini sağlayan mekanizmaların neler olduğunun belirlenmesi, onun sosyoloji alanında gerçekleştirdiği araştırmaların temel problemini teşkil etmektedir. Bu anlayış çerçevesinde geleneksel köy üretim ilişkilerinin çözülmesi, toplumsal değişme, gecekondulaşma, kentleşme, modernleşme, aile yapısı ve farklılaşan görevleri, metropolitenleşme, tabakalaşma gibi konulara çalışmalarında ağırlık vermiş, yapısal-işlevselci yaklaşımın teorilerini Türkiye koşullarında yeniden gözden geçirerek geliştirmiş, ilgili yaklaşıma yeni katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda tampon mekanizmaları ve saçaklanma kuramları ortaya çıkmıştır. Türk sosyoloji tarihinde, Türkiye'nin modernleşme, Batıcılışma yönünde doğrusal ve düzenli bir dönüşüm geçirdiği tezinin savunuculuğunu üstlenen Kıray, değişmenin, geçiş toplumunun sosyoloğu, ampirizmin temsilcisi olarak tanınmış ve kabul görmüştür (Akşit, 2010: 66; Azman, 2001: 32; Kızılcıkelik, 2014: 208).

Amerikan sosyoloji anlayışının 1940'lar Türkiye'sindeki öncü isimleri, o yıllarda siyasal nedenlerle üniversiteden atılmalarına karşın, bu isimlere karşı mücadele eden bilim çevrelerinin katkıları ile 1950'li yıllarda Anglo-Sakson bilim anlayışı varlığını artırarak sürdürmüştür. Diğer yandan 1940'lar sonlarına doğru üniversiteden atılan öğretim üyelerinin Anglo-Sakson bilim anlayışı çerçevesinde yetiştirdiği öğrencileri, 1960'ların koşullarında Amerikan sosyoloji çizgisinin sürmesi görevini üstlenmiş, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımının Türkiye'de egemen anlayış olmasında etkin bir rol oynamışlardır. Kıray da ilgili anlayışın önde gelen ismi olmuştur. Yine Kıray, bugün Türkiye'de Amerikan ve onun başat sosyoloji ekolü yapısal-işlevselci yaklaşımını temsil eden ekibin, sosyologların önde gelen hocası olmak gibi önemli bir misyona sahiptir. Başka bir anlatımla, Ankara Ekolü'nün sosyoloji anlayışı 1960'larda Mübeccel Belik Kıray ve ekibi tarafından

devam ettirilmiş, Ankara Ekolü'nün öncülük ettiği bazı çalışma başlıkları sürdürülmüştür. Ankara Ekolü'nün Anglo-Sakson bilim anlayışı, 1960'larda ABD'li uzmanların maddi ve tinsel destekleri ile ve bu anlayışın bir ürünü olarak kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kontrolünde yapılan çalışmalarla daha da geliştirilmiştir.

1. Sosyoloji Yaklaşımı

Kıray'a göre sosyoloji diğer bilim dalları gibi, içinde yer aldığı toplumun ürünüdür. *“Toplumlar, insan ve toplum hakkında, değişmelerinin her aşamasında o aşamaya has bilgi üretmişler ve o aşamadan geçtikten sonra da, değişen koşullara göre yerine bir yenisini koymuşlardır”* (Kıray, 1999a: 36).

Sosyolojide pozitivist anlayış çerçevesinde ampirik içerikli teknikleri benimseyen Kıray, meslek hayatı boyunca yapısal-işlevselci ve evrimci sosyoloji yaklaşımına bağlı kalmıştır. Sosyolojik bilgi üretimine bu sosyoloji yaklaşımının kuramları ve sınırları çerçevesinde katkıda bulunmuş, tarihsellik-ampirizm karşıtlığında, ampirizmin temsilcisi olarak tanınmıştır (Azman, 2001: 32). Sosyolojik bilgi üretiminde siyasal boyutu yok saymış; tarih, kültür, siyaset konularını sadece teknolojik gelişmelere indirgeyerek toplumun hızla değiştiği varsayımını temel almıştır (Kayalı, 2000: 155). Başta Behice Boran, Leslie White, Karl Marx, Max Weber, Emile Durkheim olmak üzere pek çok sosyoloğtan çeşitli açılardan etkilenen Kıray, her zaman sosyal antropolojinin araştırma tekniklerini, farklı kültürleri karşılaştırma olanağı veren anlayışını önemsemiştir (Kıray, 2002: 206). Ankara Ekolü'nün sosyoloji yaklaşımını birebir olmasa da 1960'larda ekibi ile sürdürmüş, birçok araştırmasında Boran'ın çalışmalarını konu ve teknik açıdan devam ettirmiştir. Bu tespitlerimiz Kıray'ın etkilendiği sosyologları birebir tekrarladığı anlamına gelmez. Kendisi de söz konusu isimlerden farkını, sosyolojiye katkısını, kuramcı yanını şöyle ortaya koymaktadır: *“İster Marksist analiz yapın, ister Weberian analiz yapın. İkisi de araformları vermezler. Günden geceye değişme nasıl yer alıyor hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır. Ve onun için bu patronaj meselesinin üzerinde duruyorum. Araformlardan ya da tampon mekanizmalardan ilk defa ben söz ettim. Bu ne Weber'dir ne Marx'tır”* (Kıray, 2002: 206).

Sosyolojide ampirizmden yana bir anlayışa sahip olan Kıray, sosyal olayları doğrudan deneye tabi tutma olasılığının mümkün olmadığına çok açık

bir şekilde farkındadır. Ona göre sosyal bilimlerde deneyin yerini gözlem almaktadır. Sosyolog, gözlem yapılan olaylar arasındaki değişkenleri bulup inceleyerek, bunların birbiriyle ilgisini göstererek, yarı deneysel bir dakikliğe ulaşabilir (Kıray, 2005: 29).

Kıray'ın ilk makro ölçekli sosyolojik araştırması, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* başlığı ile 1964 yılında yayınlandığında, Türkiye'deki sosyal bilim yazını, sadece kapsamlı bir saha araştırmasına dayanan sosyolojik bir analizle değil, yeni bir teknik anlayışın uygulaması ile de karşılaşmıştır. Bu yaklaşım, Chicago Okulu'nun ekolojik kuramına bağlı pozitivist araştırma tekniğinden ve Avrupa sosyolojisinde olguya dayalı veri toplayan pozitivismden kısmen farklıdır. Araştırmada; soruların ortaya konulmasında, toplanan verinin değerlendirilmesinde çok katmanlı bir çözümleme tekniği uygulanmış, bu çözümlemede tarihsel-mekânsal katmanlar ve potansiyeller sorgulanmıştır. Kıray'ın bu kapsamlı sosyoloji anlayışının şekillenmesinde ABD'deki sosyal antropoloji eğitiminin etkisi büyüktür (Kurtuluş, 2008: 86-91). Kıray, Batı'da geliştirilmiş veri toplama ve ölçme tekniklerini ve yapısal-işlevselci kuramları Türkiye koşullarında yeniden adlandırma konusunda başarılıdır.

Yukarıdaki bilgi ve yorumlara bakıldığında, Amerikan sosyoloji anlayışını diğer sosyoloji anlayışlarına göre daha gelişmiş bulan Kıray, bu sosyoloji anlayışını öne çıkarmakta, sosyoloji eğitimi alacaklara referans olarak ABD'yi göstermektedir: “*Sosyal bilimler okuyacaksanız oraya gideceksiniz. Ne doğru dürüst Almanya'da sosyal bilim var, ne Fransa'da. Fransa'da sosyoloji bir felsefe meselesidir*” (Kıray, 2002: 97).

Türkiye'den eğitim için ABD'ye giden her sosyolog neredeyse antropoloji eğitiminden geçirilmiştir. Sosyologlara özellikle sosyal antropoloji eğitimi verilmesi, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde pek de karşılaşılmayan bir durumdur. Kıray da ABD'deki ikinci doktorasını sosyal antropoloji alanında, farklı kültürlerde tüketim normları üzerine yapmıştır. Bunun anlamı, Kıray'ın sosyoloji anlayışının şekillenmesinde, sosyal antropoloji alanında aldığı eğitimin etkili olmasıdır. Kıray, antropoloji eğitiminin kendisine anlayış ve teknik açısından çok şey kattığını anılarında belirtmektedir. Bu bağlamda da çalışmalarında geniş ölçüde sosyal antropolojinin bakış açısından yararlanmıştı. Kıray, kendisinin anladığı sosyal bilimin, olgulara dayalı, bu olguları belirli tekniklerle, sistemli gözlemleyerek ve değişmeyi de

göz önünde tutarak bilgi üretmek olduğunu belirtmektedir. Kıray'a göre sosyolojide önce genel bir gözlem yapılmalıdır. Bu genel gözlem, sosyal bilimlerdeki birikimleri de ortaya koyacak genişlikte olmalıdır. Sağlam verilere dayalı, gereği gibi araştırılmış, disiplinli bir tarih bilgisi olmadan araştırma yapılamaz (Kıray, 1999a: 54).

Kıray, sosyolojiyi disiplinler arası bir bilim dalı olarak kabul etmekte, bu anlayışını şöyle ortaya koymaktadır: Sosyal bilimler henüz tarif verecek kadar dakikleşmemiştir. Böyle olduğunda sosyolojiyi ayrı, sosyal psikolojiyi ayrı, siyaset bilimini ayrı düşünmektense, bunların hepsini birden, birbiri üzerine çakışan yönleri çok olan düşünüş tarzlarına tabi olguların açıklaması olarak görmek gerekir. Onunla ilişkisi, bununla ilişkisi demek yerine sosyal bilimleri bir bütün olarak, disiplinler arası bilimler olarak görmek en doğrusudur. Sosyal bilimcilerin, tüm sosyal bilimler hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Uzmanlaşma olumlu bir şey, ancak bilgi üretmekte uzmanlaşma kadar önemli olan bir başka şey de disiplinler arası bilgi sahibi olmaktır. Mutlaka ayrışma, uzmanlaşma, ama öbür taraftan da birbirini destekleyerek yeni, bütünsel ele alış tarzlarının birbiriyle yardımlaşması gerekmektedir. Şu kadar kurs aldım, bu kadar diplomam var demenin anlamı yok. Önemli olan ben iyi bir sosyal bilimciyim demektir. Araştırmaların derinliğinin olması için, anlamlı sonuçlara varabilmek için, çok geniş bir birikimin olması gerekmektedir. Disiplinler arası birikim olmadan iyi araştırma ve yorum yapılamaz. Genel çerçeve çizilmeden yalnız köy araştırması, gecekondü araştırması, şu araştırması, bu araştırması yapmakla hiçbir yere varılamaz (Kıray, 1999a: 43-45).

Kıray için toplumla bilgi arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim özellikle sosyal bilimler alanında geçerlidir. Avrupa'da sanayileşme öncesi toplumsal yapıdan sanayi toplumu yapısına geçilirken önce skolâstik bilgi terk edilmiş, onun yerini hümanizma ve sosyal felsefe almıştır (Tekeli, 2000: 19). Kıray, 19. yüzyılda, düzen yanlısı sosyologların sosyal sorunlara "bilimsel" açıklamalar getirmek amacıyla toplumun işleyişini düzenlediği varsayılan yasalar bulmaya yöneldiklerini belirtir. Bu bağlamda, 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da sosyal bilimler alanında üç temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlar; pozitivistler - ampiristler, bilimsel sosyalistler ve tarih felsefecileridir. Toplumsal olgulara dönük ve sistematik genellemeler yapan ilk bilimsel yaklaşım A. Comte'dan gelmiştir. Bu anlayışın yansıması olan pozitivism ve ampirizm A. Comte, H. Spencer, F. Tönnies başta olmak

üzere pek çok sosyolog tarafından savunulmuştur. Comte'un çizgisini E. Durkheim izlemiştir. Kıray, Durkheim'in sosyolog olarak Avrupa'da olduğu kadar Amerika'da da etkili olduğunu belirtmekte, onun sosyolojideki parlak yerine dikkat çekmektedir. Ancak, Spencer ve Durkheim gibi pozitivistler, Le Play ve C. Booth gibi ampiristler, 19. yüzyılın büyük yapı değişmelerini açıklayamamışlardır. Amerika'da ise sosyoloji farklı şekilde gelişmiştir. Amerika'nın feodal bir tarihe sahip olmaması, sınıflar arası hareketliliğin ve ekonominin çok hızlı gelişmesi, ABD'li sosyal bilimcileri büyük teorilere değil, ampirik çalışmalara yönelmiştir. Avrupa'da sosyoloji ve onunla ilgili alanlar, hümanist ele alış tarzını sürdürürken, ABD'de bağımsız, pozitivist, dinamik bir bilgi kolu olarak yerleşmiş ve üniversitelerde bölüm haline gelmiştir. 1900-1930 arasında Amerikan sosyolojisi problem, hipotez, teknik ve teori arasında ilişkileri düzenlemiş, yöntem alanında veri toplama, tasnif etme ve sosyolojik materyale düzen vermeyi önemsemiştir. 1930 sonrasında da toplumu bütünü ile ele alma, yapıya yönelik araştırma yapma, terim geliştirme çabaları etkili olmuştur. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Amerikan sosyolojisi daha sonra ortaya çıkan ırk, kent, gençlik hareketlerini ne önceden görebilmiş ne de çözüm önerilerinde bulunabilmiştir (Kıray, 1999a: 11-17 ve 37-38).

Kıray, Türkiye'de yapılan sosyoloji çalışmalarına ve sosyologlara ilişkin de değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerinde Prens Sabahattin'den çok Ziya Gökalp'e kısmen olumlu bakmaktadır. Türkiye'de topluma dönük ve olguyu esas alan ilk yazıların Gökalp'te görüldüğünü belirtir. Gökalp, açıklamalarına temel olacak verileri toplamış, bir sosyal olgudan bahsetmiştir. Prens Sabahattin ise *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* kitabını İngiliz sosyal felsefesinin, Spencer ve ekolünün etkisinde, İngiltere'nin siyasal düzenine beğeni ile bakan, olgulara dönük olmayan bir eser olarak kaleme almıştır (Kıray, 1999a: 18).

Kıray'a göre, Türkiye'de sosyal bilimlerin akademik olarak tanınması ve sosyal bilim kürsü ve bölümlerinin kuruluşu oldukça eskiye dayanır. Buna rağmen skolastisizmin egemenliği nedeniyle, öğretim faaliyetine olağanüstü derecede ağırlık verilmekte, kalite ve araştırma miktarı son derece düşük tutulmaktadır (Kıray, 1999a: 26). Kıray, 1960'lı yıllarda Türkiye'deki sosyal bilimlerin etkisinin daha da arttığını belirtir. Ancak bu gelişme önemli bir yanlışlığa da yol açmıştır. Amerikan sosyoloji anlayışı hakkında yanlış kaniya sahip olan bazı sosyologlar, bir problemi ortaya koymaksızın kültüre

ilişkin tasvirler yapmak ya da belli bir hipotez oluşturmadan, kaba veriler toplamayı bilim saymışlardır. Bu durum, Türkiye’de sosyal bilimin bir uçtan bir başka uca sürüklenmesine yol açmıştır. Sosyoloji, sosyal felsefeden daha kötü biçimde toplanmış kaba veri yığımına dönüşmüştür. Yorumla direnerek çok sayıda verinin toplanması yaygınlaşmış ve önemli kaynakların israfına yol açılmıştır. Köy ve kent başta olmak üzere sosyolojinin hangi alanında olursa olsun yapılan çalışmalar sadece veri toplamakla yetinip, bu verileri daha genel bir çerçeve üzerinden yorumla dönüştüremiyorsa, genelleme yapamıyorsa, bunlar bir işe yaramaz. Bu olumsuz örnekler yanında olumlu örneklere de rastlandığına işaret eden Kıray, Türkiye’de de artık açık seçik beyan edilmiş hipotezler, iyi düzenlenmiş soru kâğıtları, temsil yeteneği yüksek örneklemler; anlamlı genel gözlemler, birçok genç akademisyen için normal etkinlikler haline geldiğine işaret eder (Kıray, 1999a: 33-50).

Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi Kıray, yapısal-işlevsel ve evrimci sosyoloji yaklaşımını, pozitivist-ampirist anlayışı, disiplinler arası işbirliğini, sosyal antropolojinin veriye dayalı çok katmanlı ve bütünü ele alarak sosyolojik bilgi üretme biçimini benimsemekte; Türkiye’nin toplumsal sorunlarını bu anlayış çerçevesinde inceleyip açıklamaktadır.

2. Batılı Bilim İnsanı Zihniyetine ve Batı Siyasetine Yönelik Eleştiriler

Mübeccel B. Kıray, Batıcı-modernleşmeci bir sosyolog olarak, Batılı teorileri Türkiye’nin toplumsal değişme koşullarına uyarlarlarken, Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal farklılıklarına da dikkat çekmektedir. Ancak bu dikkat, Kıray’ı Batı dışı teorilere değil, yine Batı’ya bağlamaktadır. Onun farklılıktan kastı, her şeyin birebir aynı olamayacağı ama genel ve tek bir kuralın da geçerli olduğu yönündedir. Batı merkezli teorilere, pozitivistizm, determinizm, evrensel bilim anlayışına karşı asla kuşkusu yoktur. Kıray’ın asıl itirazı, Batılı akademisyenlerin bizim gibi ülkelerdeki her türlü faaliyetlerini kendi ülke çıkarları doğrultusunda, emperyalist emellerine hizmet etmek adına gerçekleştirdiklerine, kendilerini gereğinden fazla önemseyip, kendilerinden olmayanların emeğini, bilime katkılarını, çabalarını küçümsediklerine yöneliktir. Kıray, anılarında, Batılı bilim insanlarının Türkiye ile ilgili çalışmalarında oldukça ukala davrandıklarını ve Türk bilim insanlarını kullandıklarını anlatır. Kıray’a göre Batılılar, Türkiye’deki bilim insanlarına üçüncü dünya insanı muamelesi yapmakta; “şu verileri bize topla”, “bize bunu yapiver” gibi emrivakilerde bulunmaktadır. Bunlar çoğu kez bilimsel verileri Türk bilim

insanlarına toplatıp kendi imzaları ile yayınlamaya çalışırlar. Batı'da üretilen siyasal içerikli bilim anlayışının tamamen Batılı toplumların ideolojisini aktardığını yazan Kıray, Batıcı bu söylemi Türkiye'deki sosyal bilimciler aldığı zaman, aldıkları ve aktardıklarının yeni bir bilgi olmadığına dikkat çeker. Aktarılan Batı'nın siyasal ideolojisidir. Bunun da sosyal bilimcilerimiz farkında mı değil mi belli değildir. Batı'dan aktarılan söylemler bir fetiş haline getirilmekte, onların söyledikleri şeyler tavizsiz savunulmakta ve yapılan yanlışlar görülmemektedir (Kıray, 2002: 213).

Kıray, Batılı toplumbilimcileri bencillikle suçlarken, Türkiye'de Batı'ya körü körüne hayran ve yandaş olan, emperyalizmin sözcülüğünü yapan entellektüelleri, akademisyenleri de eleştirir: Bizde entelektüel, uzman, dışarıda danışman olarak geçinenler, Batılı ideologlara aşırı önem verirler. Oysa bu Batılı uzmanlar, bazı sosyal bilimciler genellikle Amerikan hükümetinin danışmanlarıdır. Türkiye'nin çıkarları için değil, Amerikan hükümetlerine göre yazarçizerler. Bizim entelektüeller de bunu oranın ideolojisi değil, güvenilir bilgisi gibi algılar. Oysa onlar kendi dışındakilere yukarıdan bakan, kendini beğenmiş, fazla bir özelliği olmayan bilim insanlarıdır (Tekeli, 2000: 20).

1960'lerde Amerikalı sosyal bilimciler tüm dünyada ve Akdeniz'de çok aktiftirler. Büyük bütçelerle çeşitli araştırma kuruluşları oluşturmuş ve her bölgeyi kontrol altına almışlardır. Amerikalılar Ankara'da da sosyal bilimlerdeki gelişmeleri yakından izleyen bir ofis oluşturmuşlardır. Türkiye'de de Amerikalı akademisyenlerin etkisi ve telkini ile bir Sosyal Bilimler Derneği'nin kurulması fikri ortaya atılmıştır. Amerikan sosyal bilimler camiası buraya para yatırmaya hazırdır. Araştırmaları kabul eden, denetleyen bir yere ihtiyaç duymaktadırlar. Devlet Planlama Teşkilatı da yakından izlenmektedir. Ereğli çalışmasının Devlet Planlama Müsteşarlığı adına Kıray tarafından yapılması istenir. CIA elemanları, fabrika kurulmadan evvel oradaki toplum yapısı nedir, nasıl etkilenecek, bunun belirlenmesini talep etmektedirler (Kıray, 2002: 136-154).

Bu subjektif tutum sadece Batılı akademisyenlere özgü değildir. Batılı siyasetçiler de aynı tavırla Batı dışı ülkeleri, toplumları küçümser. Kıray'a göre, "*Batı'nın kullandığı bütün insan hakları iddialarında temel mesele 'kimi ne kadar, ne zaman manipüle edebilir'dir.*" Bu bağlamda Batı siyasetinin her zaman ikiyüzlü olduğunu ortaya koyan Kıray, bu tür

özgün değerlendirmelerini, genel gözlemlerini, birikimlerini, yaşadıklarını, anılarında aktarmaktadır (Kıray, 2002: 308).

Batıcı-modernist bir sosyoloğun Batılı bilim insanlarına ve yönetimlerine yönelik bu eleştirel tutumunu, bakış açısını iki nedene bağlayabiliriz. Bunlardan birincisi, bilim dünyasında ve özellikle 1960'lı yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışırken Türkiye ile ilgili olarak ülkesine hizmet eden yarı akademisyen, yarı istihbaratçı "bilim insanları" ile olan ilişki ve gözlemlerinden edindiği sonuçlar. İkinci neden ise, Cumhuriyet'in kurucu kuşağına mensup bir ailenin, kurucu ideolojiye mensup bir mühendis babanın çocuğu olarak tam da 1923'te, Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl doğmuş olmasıdır. Bir başka anlatımla, Cumhuriyet'in eğitilmiş kurucu kuşağı hem Batıcı-modernist bir dünya görüşüne hem de siyasal ve ekonomik açıdan bağımsız bir Türkiye anlayışına sahiptir. Kıray böyle bir ortamda yetişmiştir. Günümüzün Batıcı-modernist bilim insanı Kıray'ın sorun ettiği şeylerin hiç birini sorun etmediği gibi Batı'ya ve Batılıya karşı son derece edilgen bir anlayış içerisindedir.

3. Osmanlı Toplum Yapısına Yönelik Değerlendirmeler

Kıray'ın evrimci, pozitivist-ampirist sosyoloji anlayışının yansımaları Osmanlı toplum yapısına dönük değerlendirmelerinde de kendisini gösterir. Kıray, tarihsel bilginin sosyolojik bilgi üretimi açısından önemli olduğunu belirtmiş olsa da sözünü ettiği Batı tarihi ve onun evrimidir. Sosyoloji anlayışı, tarihselliğin çok uzağındadır. Türk ve Osmanlı tarihine ilişkin bilgisi ise oldukça sorunludur. Türk tarihi ile ilgili var olan bilgileri de Batı kaynaklı, Batılı bakış açısı çerçevesinde üretilen yaklaşım kalıpları içerisindedir. Batı toplum tarihini açıklamak üzere üretilen teori ve kavramları, Osmanlı tarihine aktarmaktadır. Oysa döneminin pek çok bilim insanı Osmanlı toplum yapısını, üretim ilişkilerini feodalizm dışında, farklı farklı sistemlerle veya "kendine özgünlük"le açıklamaktadırlar. Kıray ise hala Avrupa merkezli görüşlere, Batı evrim çizgisi merkezli tezlere bağlı kalarak Osmanlı toplum tarihini tahlil etmektedir.

Kıray, sanayi devriminin gerçekleştirilmesini tarımsal üretim teknolojisindeki değişmelere ve çavdar yerine buğday üretimine bağlamaktadır. Onun evrenselci yaklaşımında insan toplumları arasında özcülüğe yer yoktur. Artı ürünün denetlenmesi bakımından Osmanlı toplum

düzeninin feodaliteden önemli bir farkı olduğunu düşünmemektedir. Bu görüşünü kanıtlamak için Osmanlı toplum tarihine yabancı olan lord-bürokrat terimini geliştirir. Ona göre, artı ürünün denetlenmesi açısından Avrupa'daki lord-serf ilişkisiyle Osmanlı toplumundaki lord-bürokratreaya ilişkisi temelde aynıdır. Üretim tarzı kavramını kullanarak Osmanlı ile Batı tarım sistemleri arasında farklılık olduğu iddiasının bir dayanağı yoktur. Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında, benzerlikten de öte bir aynılık vardır (Kıray, 1999a: 193-1994).

Kıray, tarihselliğe uzak olsa da bu durum onun tarihi tamamen göz ardı ettiği anlamına gelmez. Pek çok çalışmasında zayıf bir tarihsellik görülür. Bu zayıf tarihsellik iki temel zaafı barındırır. Bunlardan birincisi, Batı Ortaçağı için üretilen kavramların Osmanlı tarihine aktarılarak, farklılıklar yok sayılarak, Osmanlı sistemi için başka kavramların üretilmesi gerektiği anlayışı reddedilir. İkinci gerekçe ise, Batı Ortaçağı'na ait kavramlarla Türkiye'de modernleşme çizgisini kanıtlama çabasındaki zorlamadır.

Kıray, Batı'nın Osmanlı toplumuna yönelik müdahalelerini anti-emperyalist bir söylem üzerinden de değerlendirmektedir. Buna göre, Türkiye'deki tüketim içerikli değişimler başlangıçta iç dinamiklerin etkisi ile değil, dış dinamiklerin, Batılıların olağanüstü müdahaleleriyle gerçekleştirilmiştir. Batılılar, ekonomik açıdan Osmanlıyı çıkarları adına kullanmaya uygun gördüklerinden, azınlık haklarını korumak, toprak mülkiyetini değiştirmek, devleti Avrupa ile entegre etmek gibi baskılarla idari ve siyasi açılardan değişime zorlamışlardır. Arkasından tüketime dayalı iç değişim talebi gelmeye başlamıştır. Toplum yapısının bazı dış müdahaleleri kabul edebilmesi için belirli bir düzeyde ve düzende olması gerekir. Değişime niyet, Batı'nın çıkarlarına hizmet edecek özelliklere sahip olacak ki Avrupalı kurduğu sistemini işletmek için çaba gösterebilir. Avrupalı, ekonomik ve siyasi çıkarları açısından bir potansiyel görmüyorsa, kendi dışındaki toplumların değişmesini de desteklemez. Osmanlı her açıdan Batı çıkarlarına yarayacak potansiyele ve coğrafi yakınlığa sahiptir. Bu nedenle Avrupa, Osmanlı'nın kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde değişmesi için harekete geçmiştir (Kıray, 1999b: 32-33). Osmanlı'daki değişim dinamiklerini Batı'nın zorlamasına bağlayan Kıray, normal, kendiliğinden değişim fikrine karşı olmadığı gibi, kendiliğinden de bir değişimin doğal olarak var olduğunu kabul etmektedir.

4. Köylülüğün Çözülmesi

Bir tarım toplumu olan Osmanlı'nın 19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Kıray'ın hâkim kent kavramı ile açıkladığı, bir İstanbul şehri vardır. İstanbul dışında, ülkenin daha alt düzeyde ve statüde pek çok kenti elbette bulunmaktadır. Bu kentler buldukları bölgelere göre değişen düzeyde askeri, ticari ve dinsel açıdan önemlidir. Diğer yandan İmparatorluğun pek çok kenti, geleneksel üretim ilişkileriyle varlığını sürdüren kasabalardan oluşmaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Gayri-Müslüm nüfusunun önemli bir kısmını savaşlar, göçler ve mübadeleler ile kaybettikten sonra köylü nüfus oranı genel nüfus oranına göre daha da artmıştır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e büyük bir köylü nüfusu miras kalmıştır. Bir başka anlatımla, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türkiye nüfusunun %80-85'i köylerde oturmakta ve geçimlik tarım ilişkileri içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Türkiye'de köylü nüfusun giderek artan oranda çözülmeye ve kentlere doğru göç etmeye başlaması, 1950'li yıllarda tarıma traktörün girmesiyledir. Tarıma makinanın girmeye başlaması ile birlikte emek de topraktan kopmaya, kentin yolunu tutmaya yönelmiştir. Topraktan kopuş ile birlikte kente göç etme süreci de çeşitli aşamalardan geçmiş, köylü ailesinin genç üyelerinin mevsimlik veya tamamen kentlere gitmesiyle aile yapısı da yakından etkilenmiş ve ara formlarıyla yeni biçimler almıştır. Yine köyden kente göç süreci şehirleşme ve sanayileşme yolunda önemli bir rol oynamıştır (Kıray, 2002: 226). Batı toplumlarının evrim şeması ile Türkiye'deki toplumsal değişimleri ele alan Kıray için bu gelişmeler, Türkiye'nin az gelişmiş toplum tipinden gelişmiş toplum tipine; tarımdan ticaret ve sanayiye, köyden kente ve metropolitenleşmeye doğru evrilmesi anlamına gelmektedir.

Köy sorununu feodal tarım düzeninden modern sanayi düzenine geçişte ortaya çıkan yapısal değişimler çerçevesinde değerlendiren Kıray, tarımda başlayan hızlı makineleşme, ürün veriminin artması, mülkiyet yapısının değişmesi gibi faktörlerin, topraksızlaşan veya az topraklı köylünün göçüne yol açtığını öne sürmektedir (Kıray, 1999b: 76). Devletin belli büyüklükteki çiftçilere verdiği krediler de bu büyük dönüşümü hızlandırmıştır. Üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki bu büyük değişim köylülüğün çözülmesine, klasik kapitalist tarımsal yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Köylülüğün bu şekilde çözülmesini düşünsel açıdan destekleyen Kıray, toprak reformu politikaları

ile bu çözümlenin engellenmemesi, gelişme ve değişme açısından köylülüğün mutlaka bitirilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre köylülüğün çözülmesi, değişme ve dönüşmesi toplumsal evrimin bir sonucudur. Köylülüğü çözmek için işçileşmeyi, ücretlileşmeyi hedeflemedikçe hiçbir şey yapılamaz (Kıray, 1999a: 49; 1999b: 25-27; 2002: 231). Türkiye, bu değişimle, kendi kendine yeten, çok az farklılaşmış, izole bir yapıdan; üretim fazlasını pazar ekonomisi düzeyine çıkararak, ilişkiler bakımından farklılaşan ve modernleşen kentlerle işlevsel olarak bütünleşen bir tarım yapısına, çiftlik modeline geçmektedir (Kıray, 1999b: 66).

Köylülüğün küçük toprak sahipliğinde başka, büyük toprak sahipliğinde başka türlü çözüldüğüne işaret eden Kıray (Kıray, 2002: 210), bu çözümlere sürecinin resmini şöyle çizmektedir: Bu toplumsal dönüşüm sonucunda köylü toprağını yitirmekte ve büyük gruplar halinde topraksızlaşmaktadır. Bunun bir diğer anlamı, köylünün büyük bir kısmı çeşitli nedenlerle toprağını elinden çıkararak mülksüzleşirken, çok azı topraklarını büyütmektedir. Bu gelişmeleri Kıray, modernleşme, kentleşme, Batıcılaşma adına olumlu karşılamaktadır (Kıray, 1999b: 71-72).

Bir toplumda köylülük çözüldükten sonra topraktan kopan nüfus tarım dışı faaliyetlere yönelmiş olsa da belli sayıda kişi yine de tarımsal faaliyetlerde bulunacaktır. Ama onları artık köylü olarak değil, çiftçi olarak adlandırmak doğru olacaktır. Büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu yörelerde makineleşmeyle birlikte eski yarıcı ve ortakçılar tamamen ücretli tarım işçisine dönüşmüştür. Bu durum, eski ortakçıların yaşam koşullarının kötüleşmesi kadar, onlara büyük toprak sahibi olan ağanın, feodal toplumun töreleri içinde sağladığı güvencenin de yok olması sonucunu doğurmuştur. Yarıcılık ve ortakçılığın çözülmesiyle köylünün büyük toprak sahipleriyle yüz yüze ilişki kurmasında hiçbir çıkarı kalmamıştır. Tarımdaki modernleşmeye paralel olarak pazarlama ve kredi sorunlarını çözecek modern örgütlerin yeterince gelişmemesinin yarattığı boşluğu ise aracı-tüccar ilişkileri doldurmuştur. Bu niteliğiyle köylü-tüccar ilişkisi, yeni bir patronaj biçimi ortaya çıkarmış, geçiş döneminin yeni tampon mekanizmalarına işlerlik kazandırmıştır (Tekeli, 2000: 25-26).

1970'ler Türkiye'sinde yaşanan bu dönüşüm ve değişimler sonucunda kırsal alanda yeni bir tabakalaşma modeli ortaya çıkmıştır. Bu tabakalaşmanın birinci sırasında, büyük toprak sahipleri yer almakta ve modern işletmecilik

yapmaktadırlar. Kapitalist üretim ilişkilerine göre biçimlenen büyük toprak sahipleri, sahip oldukları özelliklerle modern büyük burjuvazinin parçası haline gelmişlerdir. İkinci sırayı, kutuplaşma süreci içinde toprağını 2000 dekarın üzerine çıkararak, ücretli işçi kullanmaya başlayan orta üreticiler oluşturmaktadır. Üçüncü sırada, topraksızlar yer almaktadır. Bunlar, topraktan tamamıyla kopmuş, emeğini satarak geçinen veya çok az kalan toprağından elde ettiği gelire emeğini satarak elde ettiği geliri birleştirerek ancak geçinebilenlerdir. Dördüncü sırada, piyasa için üretim yapan ve tamamen kasaba tüccarının denetimi altına girmiş olan küçük toprak sahipleri bulunmaktadır. Beşinci sırada ise, köyde oturmayan ama köyün ekonomik yaşamını denetleyen kasaba tüccarı yer almaktadır (Tekeli, 2000: 26-27).

Kıray, Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana Batı ile iyi ilişkilere, Batı'ya uyum sağlama adına gerçekleştirdiği reformlara, değişikliklere, düzenlemelere rağmen kentleşmemesini, sanayileşmemesini, istenilen boyutlarda Batıcılaşamamasını, köyü çözme sorununun tam olarak halledilememesine bağlamaktadır (Kıray, 2002: 260).

5. Kent Sosyolojisi

Kıray'ın kent sosyolojisi üzerine görüşlerini üç başlık altında açıklamak mümkündür:

5.1. Kent ve Türkiye'nin Kentleşme Sorunu

Türkiye'de kentleşme deneyiminin kavranmasına ışık tutan çok sayıda araştırma kaleme alan Kıray, az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme ve metropolitenleşme süreçlerinin, erken sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkmış modern sanayi kentlerinden ve metropolitenleşme süreçlerinden farklarını ortaya koyan analizlere yer vermiştir.

Kıray kentleşmeyi; nüfusun büyük oranda tarımdan koparak, tarım dışı alanlarda, sanayide, karmaşık örgütlerde hayatlarını kazanmaları ve yaşamaları olarak tanımlar. Kentleşme ve sanayileşmenin temel göstergesi, çok sayıda uzmanlaşmış, özel bilgi ve beceriye sahip kişilerin büyük örgütler içerisinde, herkesin ne yapacağını belirlenmiş biçimde çalıştığı, bilgi, hizmet ve mal üretilmesidir (Kıray, 1998b: 141-142).

Kent, tarım dışı üretimin yapıldığı, dağıtıldığı, kontrol edildiği, belirli teknolojik gelişme düzeyine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme seviyesine ulaşmış yerleşim alanlarıdır. Kent toplumlarının ayırt edici özelliği, kendi içinde farklılaşmış uzmanlaşmış, tabakalaşmış, tarımsal olmayan bir iş düzeni ile bu işlerde çalışan bir nüfusa sahip olmasıdır. Bu özellik kendisini mekânda işyeri ve konut bölgeleri şeklinde gösterir. Yine üretim ilişkilerinden farklı pay alanlar, yani çeşitli sosyal sınıflar gelirlerine göre farklı bölgelere yerleşmişlerdir. En düşük gelirli olanların yerleştikleri yerler ile en yüksek gelirli olanların yerleştikleri yerler arasındaki bölgelerde ise orta gelir gruplarına mensup sınıflar oturur. Kıray, kenti sanayi yönelimli yeni dönem ilişkilerinin merkezi olarak kabul etmekte, mekânsal düzlemde ortaya çıkan değişimleri kentin sahip olduğu işlevsel farklılıkla açıklamaktadır. Kentin yapısı, toplumsal değişimi de yakından etkilemektedir. Bu bağlamda daha büyük kentlerde daha fazla toplumsal değişim gerçekleşmektedir. Büyük kentler değişimin merkezi olduğu gibi çevrenin değişimini de etkileme potansiyeline sahiptir. Büyük kentleri değişimin merkezi yapan temel faktör ise sanayileşme ve teknolojidir (Kıray, 1998a: 17; 1998b: 17-19).

Kentler tek başlarına var olan bağımsız birimler değildir. Kentler ancak parçası oldukları büyük toplumun temel yapılarıyla birlikte anlaşılabilir. Feodal toplumlarda kentler, pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının, zanaatkarların toplandığı ve çeşitli malların organik enerji ile üretildiği yerlerdir. Bu kentler aynı zamanda siyasal, ekonomik ve dinsel fonksiyonların, eğitim faaliyetlerinin de merkezidir. Feodal kentlerin iç düzeni, kentin ekonomik ve sosyal yapısına uygundur. Sert bir sosyal ayırım, sosyal tabakalaşma vardır. Ulaşım sınırlılığı yüzünden merkeze yerleşmiş olan üst tabaka siyasal güçle beraber ekonomik gücü de kontrol eder. Alt tabakalar, istenmeyen unsurlar özellikle kentin dış mahallelerine itilmiştir. Bunun yanında arazi kullanma şekillerinde bir farklılaşma ve uzmanlaşma yoktur. İş bölgeleri, konut bölgeleri şeklinde bir ayırım gerçekleşmemiş, konut bölgeleri de feodal toplumun sınırlı sosyal tabakalaşmasına uyarak kendi içinde farklılaşmamıştır. Arazi kullanımı ayrı sokaklara yerleşmiş olan esnaf ve zanaatkar düzenini yansıtmaktadır. Konutlar aynı zamanda işyeri, dinsel binalar, okul ve alışveriş merkezi işlevi görmektedir. Üretimde çok az bölünme ve uzmanlaşma vardır. Lonca örgütü esnafın çalışma biçimini düzenlemektedir (Kıray, 2000: 15; 1998a: 100-101; 1998b: 9-10).

Modern kentler ise geleneksel/feodal kentlerden oldukça farklıdır. Modern sanayi toplumlarında kentler sanayi kuruluşlarının yanında, toplama-dağıtma ve idari-mali merkez işlevi görürler. Modern kentlerin iç düzeni, dünya üzerinde daha geniş bölgeler arasında seri ve etkili sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmak, haberleşmek gibi geniş temas olanaklarına sahiptir. Organik olmayan enerji kullanılır. Arazi kullanma şekli son derece uzmanlaşmıştır. Kentin çeşitli bölgeleri çeşitli özellikler kazanmıştır. Mali ve idari işlevler, perakende ve toptan ticaret kurumları, çeşitli kültür, eğlence, haberleşme faaliyetleri, her sosyal tabakaya ya da etnik gruba ait konut alanları, ağır veya hafif sanayi bölgeleri kendilerine has yerler işgal eder. Mali, idari, ticari fonksiyonlar şehrin merkezinde toplanmıştır. İstenmeyen unsurlar, kentin merkezindeki iş alanları ile konut alanları arasındaki geçiş bölgelerine sıkışmıştır. Ekonomik hayat bakımından son derece ilerlemiş bir uzmanlaşma ve iş bölümü görülür. Geniş ve etkili bir merkezileşme, örgütlenme, rasyonel çalışma ve standardizasyon düzeni kurulmuştur (Kıray, 2000: 16-17).

Kıray'a göre, bugünkü modern sanayi kentlerinin ortasında merkezi iç bölge denilen ve kente asıl rengini veren kısım bulunmaktadır. Merkezde bulunan birinci halka, yani iş bölgesi hem kentin kendisinin hem de daha büyük bir bölgenin dimağı, beyni olarak bütün sosyal ve ekonomik faaliyetlerin idare ve kontrol fonksiyonlarının toplandığı yerdir. Mali ve idari politikalara ait kararlar burada alınır. Burası hem kentin hem de bölgenin mali merkezidir. Büyük iş merkezleri, büyük oteller, büyük mağazalar, tiyatrolar, sinemalar, konser salonları, büyük yayın evleri ve birinci sınıf konutlar da buradadır. Borsa, banka ve benzeri kurumların merkezleri burada toplanır. Birinci bölgeyi izleyen ikinci bölge, hemen merkezin arkasındadır. Burada konutlarla işyerleri birlikte bulunur. Burası kentin gelişmekte olup olmadığını gözlemlemek için de en iyi yerdir. Zira gelişmeye bağlı olarak zamanla öyle bir an gelir ki eskiden konutlardan oluşan bölge, gelişme devam ettikçe tamamen işyerlerine kalır ve iş bölgesine dönüşürken aynı zamanda kente yeni gelen göçmenlerin oturduğu bir alt sınıf bölgesine de dönüşür. Üçüncü halka, orta ve ucuz konut bölgesinden oluşur. Kentin taşıdığı iş ve geçim olanaklarına göre bu bölgeler yayılır gider. Buraları kentin istikrarlı ve göreceli olarak benzer özelliklere sahip nüfus bölgeleridir. İkinci bölgeden kaçanlar da buralara yerleşmiştir. Dördüncü halka kendi içerisinde ikiye ayrılır. İlk halkada ağır sanayi kuruluşları yer alır. Oldukça düzensiz bir bölge özelliği gösterir. Dördüncü halkanın ikinci kısmı ise en üst tabakanın konut alanıdır. Bu bölgelerin oluşması, kente dışarıdan nüfus

gelmesinden ziyade kent içindeki ticari ve sanayi kuruluşların gelişmesi, yolların yapılması ve modern toplumlarda sosyal tabakalaşmanın yansımaları ile gerçekleşir (Kıray, 1998b: 11-15).

Bir ülkede ve o ülkenin kentlerinde meslek kuruluşları, sendikalar, çeşitli iş kolları ileri düzeyde örgütlenmiş ve işbirliğini geliştirmişse, o ülke gerçek anlamda sanayileşmiş ve kentleşmiştir. Bir ülkenin çeşitli alanlarında işbölümü ve uzmanlaşma gerçekleşmemişse, marjinal sektörler varlığını sürdürüyorsa, o ülke veya şehir yeterince kentleşmemiş, sanayileşmemiştir. Zira endüstrileşme ve kentleşme, mesleki yapının çeşitlenmesi, uzmanlaşması ve örgütsel yapıların ortaya çıkması demektir. Bu ölçüler çerçevesinde Türkiye'nin bazı sınırlı alanlar (bazı endüstri kuruluşları ve bankalar) dışında uzmanlaşma ve örgütsel gelişmişlik düzeyi oldukça sınırlıdır (Kıray, 1998b: 120-137).

Kıray'ın iddialarına göre, Batı ile bugün mevcut olan farklılıklar, Türkiye'nin sanayi toplumu olmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu benzerlik Batı'nın taklit edilmesinden değil, aynı koşulların mevcut olmasından, sanayi toplumu olmasından kaynaklanacaktır. Zira "*büyük şehirleşme-sanayileşme sürecinde gelişen karşılıklı etkileşimler ihtiyacı olan mekânların aynı şartlarda ortaya çıkması*"nı sağlamaktadır (Kıray, 2002, 255).

Kentleşme ve sanayileşmenin önemli bir boyutu da sekülerizmdir. Toplumsal yapıda laiklik temel yönelimi olmadan devlet-ekonomi-kişî ilişkileri gelişemez. Türk toplumu belki Batılı toplumlarla birebir aynı olmayacaktır ama sanayileşme ile birlikte köylülükten kurtulacak, işçileşme gerçekleşecek, bilgi toplumuna dönüşecek, düşünme sistemi, sanat anlayışı değişecektir. Sanayileşme ile birlikte meslek yapısı farklılaşacak, dinin etkisi yumuşayacak ve kişiselleşecek, siyasal yapı eşitlikçi bir düzene geçecektir (Kıray, 2002: 282-289). Kıray'a göre, Türkiye'nin Batılılaşma diye bir problemi bulunmaktadır. Ancak bu problem Batı'yı taklit değil, çağdaş uygarlığa, sanayileşmeye, refaha ve zenginliğe ulaşmak sorunudur (Kıray, 2002: 261).

Kıray, toplumsal yapıların, toplumsal ilişkilerin farklılaşması, özellikle kentleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni güç dengelerinin, yeni patronaj kalıpları ürettiği tespitinde bulunur: "*Kırsal alandan kente göç sürecinde, kente gelen kitleler, öncelikle kendi hemşerilerinin yanına yerleşmektedirler. Türkiye'nin toplumsal yapısında patronaj önemli bir unsurdur. Kırsal alanda*

'ağalık patronajı' ile yaşayan bireyler, kentte göç edince ağalık patronajının yerini sırayla dönemsel olarak 'hemşeri patronajı', 'siyasi parti patronajı' ve 'dinsel cemaat patronajı' almaktadır" (Bayhan, 2016: 373).

5.2. Kentleşme Sürecinde Tampon Bir Mekanizma Olarak Gecekondu Gerçeği

Türkiye'de gecekondulaşma gerçeği, ekonomik nedenlerle köyden kente göç eden bireylerin gelirlerinin kent merkezlerinde aileleriyle yaşamalarına yetmediği durumlarda kentin kenar bölgelerinde, kentle tamamen bütünleşmeden ucuz konutlar yaparak yaşamaya çalışmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, köylülüğün çözülmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan köyden kente göç dalgası, kentlerdeki dinamikleri değiştirmiş ve bir gecekondulaşma olgusu oluşmuştur. Gecekondu yerleşmeleri modern sanayi toplumuna geçişte ara form-tampon mekanizma olarak görev yapmaktadır. Köyden ilk göç edenler, kente geldiklerinde iş merkezlerine yakın alanlarda kiraladıkları kötü koşullardaki odalarda kalmakta, daha sonra gecekondu yaparak veya satın alarak gecekondu mahallelerine taşınmaktadırlar. Gecekondulaşma sırasında ortaya çıkan tampon mekanizmaları ile sosyal yapının çeşitli yönleri birbirine bağlanmakta, fonksiyonel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolmakta ve orta hızdaki bir değişme sürecinde, toplumun tamamen çözülmesi göreceli olarak önlenmektedir. Köyden kente göç edip gecekondu alanlarında / bölgelerinde yoksulluk içerisinde yaşayan bireylerin yeni toplumsal yapı ile bütünleşmelerini, getirdikleri ile edindikleri değerlerin geçişinde tampon mekanizmayı, dengeyi ise, aile kurumu sağlamaktadır (Kıray, 1998b: 148-151).

Topraktan, kırsaldan koparak kentlerin kenarlarında düzensiz şekilde derme çatma konutlara yerleşilmesini Kıray, gecekondulaşma olarak tanımlamaktadır (Kıray, 1999b: 40). Farklı dinamiklere bağlı olarak kırsal bölgelerden kentlere akan nüfus, beklentiler ölçüsünde kentsel iş ve yaşam olanaklarına kavuşmamakta, ilk geldiği şekilde köylü kalmadığı gibi tam kentli de olamamakta, çoğunlukla üretime belirli bir katkısı bulunmayan dağınık, küçük, marjinal işlerde çalışmaktadır. Bu durumda kırsal bölgelerden kentlere gelen, modern bir iş ve tabakalaşma düzenine giremeyen kimselerin mekâna yerleşmesi de farklı olmaktadır. Köyden kente çalışmak üzere göç ederek gelenler bir süre iş merkezlerine daha yakın geçiş bölgelerinde

kiracı olarak kaldıktan sonra, çalışma yerlerine oldukça uzak olan, kentin çevresinde, kendine ait olmayan boş bir arazide gecekondular yaparak veya alarak oraya taşınmaktadır. Gecekondular, hem malzeme hem de işçilik açısından ucuza mal edilmeye çalışılan, arsaya ise genellikle para ödenmeden yapılan oldukça düşük standartlı konutlardır. Gecekonduda oturmak demek, ailenin gelir açısından başka türlü bir yerde yaşama olanağının olmaması demektir. O nedenle gecekonduları bugünkü az gelişmiş, sanayileşmemiş sosyo-ekonomik düzenin tam bir yansıması olarak görmek gerekir. Gecekondular kentin geçiş bölgeleri değil, bir parçasıdır. Gecekondular bir bakıma alt orta tabaka konut mahalleleri olarak ortaya çıkmış, ardından kendi içinde farklılaşarak modern kentlerin iç bünyelerine has özellikler göstermeye başlamıştır. Gecekondular mahalleleri hiçbir anlamda homojen yerleşme alanları değildir (Kıray, 1998b: 16-24).

5.3. Metropolitenleşme ve Saçaklanma Kuramı

1950'den sonra sanayileşmiş ülkelerde ulaşım, iletişim, üretim teknolojileri, uzmanlaşma, örgütlenme düzeylerinin daha da gelişmesiyle daha büyük yerleşme merkezleri, metropolitenleşmiş kentler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu metropolitenleşme eğilimi az gelişmiş ülkelerin ticaretle gelişen tek hâkim kentlerinde de daha sonraki tarihlerde görülmüştür (Kıray, 1998b: 152-153). Metropoller, ülkenin yaşamını etkileyen özellikleriyle kentleşmenin ileri bir aşamasıdır. Tüm iletişim kurumları, karar verme ve koordinasyon işlevleri bu merkezin ayrılmaz bir parçasıdır. En gelişmiş, en yenilikçi kültür kurumları da buradadır. Tüm bu işlerin görülebilmesi için çok sayıda uzmanlaşmış beyaz yakalı çalışır. Kıray, metropoliten alanların oluşumunu, sanayi tesislerinin kent merkezlerinin dışına taşınmasıyla ortaya çıkan özgün bir sanayi yer seçim tipolojisi ile açıklar. Kıray'ın saçaklanma olarak kavramlaştırdığı bu özgün mekânsal dönüşüm sürecinde, metropolün çevresi, düzensiz bir şekilde yayılan değişik ölçekteki sanayi kuruluşları, bu iş yerlerinde çalışanların düzensiz konut bölgeleri ile kuşatılmıştır. Bir başka anlatımla, ileri teknoloji büyük sanayi kampüslerinin yerleşmesinden bir süre sonra, onların etkisi ile metropoliten kent ile uydu sanayi bölgesi arasında kalan kırsal yörelerde düşük kaliteli konutlar ve küçük işyerleri oluşur. Bu yerleşme yerlerinin bir kısmı geleneksel köylere de çok yakındır. Söz konusu yerler bu halleri ile az gelişmiş bir metropoliten alan niteliğini yansıtır. Alt gelir gruplarının konut ve hizmet fonksiyonlarını karşılar. Gelip-geçici nüfusları da giderek artar. Böylece metropoliten alanın çevresi bir şantiyeye dönüşür.

Bu sanayi alanlarının çevresinde az gelişmiş ülke metropoliten alanının sanayi alt kentleri ortaya çıkar ve kendi etraflarına saçaklanma yaratır. Bu saçaklanma da bir süre sonra değişikliğe uğrar. Düşük kaliteli konutlar yanında üst orta tabaka konutları, apartman ve site yerleşmeleri ortaya çıkar. Kıray, az gelişmiş bir ülkenin metropolitenleşme sürecinde, sanayinin farklı alanlara dağılmış olmasının yarattığı yeni kentsel çeperdeki yerleşim örüntülerinin, Avrupa ve Amerika’da 1960’lı yıllarda olduğundan farklı bir biçimde, saçaklanma şeklinde gerçekleştiği iddiasındadır (Kıray, 1998b: 165; Kurtuluş, 2008: 89-90; Tekeli, 2000: 32-33).

Metropolitenleşme olgusunun Türkiye’deki en belirgin örneği İstanbul’dur. İstanbul, bugün, 19. yüzyıl sonu ve devamının tek hâkim kent olma özelliğiyle (bankalar, borsalar, otellerle servetin tüketildiği yeni bir perakende satış ve ticarileşmiş boş zaman faaliyetleri mekânı olmaktan çıkarak) kıyaslanamayacak ölçüde farklılaşmış, örgütlenmiş, uzmanlaşmıştır. Bunlar gerçekleşirken, orta ve büyük sanayi bu büyük kentin dışına çıkmış, İstanbul’un etkisi altındaki orta büyüklükteki kentlere yerleşmiştir. Oturulan yer ile çalışılan yer birbirinden alabildiğince uzaklaşmış, İstanbul yeni yapısı ile herşeyi kontrol eder bir konuma gelmiştir. Yine bu metropolde farklı toplumsal sınıfların oturduğu “altkent” bölgeleri, dini referans alan yeni patronaj ilişkileri, seküler değer sistemine bağlı olan kitlelerle tutuculuğu temsil eden kitlelerden oluşan iki genel nüfus kategorisi oluşmuştur (Kıray, 1998b: 152-182).

6. Toplumsal Değişme Anlayışı ve Tampon Mekanizmaları Kuramı

Bu kısımda önce Kıray’ın toplumsal değişme anlayışı, daha sonra da ‘tampon mekanizmaları’ üzerine görüşleri ele alınacaktır.

6.1. Toplumsal Değişme Anlayışı

Kıray’ın toplumsal değişme sürecine bakış açısı ilerlemeci, Batıcı ve modernist bir çerçevede anlam kazanmaktadır. Batı’da üretilen teoriler gereğince, esas olan evrensel değişmedir. Evrimsel süreç her zaman ve her toplumda benzer şekilde işler. Toplumsal yapılar mutlaka değişecektir. Değişmenin evrenselliği üç farklı boyutta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, değişimin her toplumda, her zaman ve her mekânda olmasıdır. İkinci boyut epistemolojiktir. Bu değişmeyi açıklayıcı kuramların evrensel olarak geçerliliğidir. Üçüncüsü, daha çok araştırma pratiğine ilişkindir. Toplumlar arasında gözlenen farklılıkların, bu

toplumların değişme dereceleriyle açıklanması yoluna gidilmesidir. Kıray'a göre sosyal yapının değişmesi derece derece gerçekleşir. Belli bir düzeye ulaştıktan sonra da bunun bir yapı değişikliği haline geldiği görülür. Kıray, toplumsal değişmeyi merkezi bir konuma yerleştirmiş, sosyal bilimlerin ana konusu olarak görmüştür. Ona göre, toplumlar bazı dönemlerde iç ve dış nedenlerle, bazı dönemlerde sadece dış nedenlerle çok hızlı veya orta hızda değişirler. Bu yüzden belirli bir anda ve belirli bir toplumdaki değişme o toplumlardaki öğelerden bazılarında yapı farkı, bazılarında ise derece farkı ortaya çıkarır. Değişme bazen de yavaş olur. Ancak kendiliğinden gerçekleşen, fark bile edilemeyen bir değişme de her zaman vardır. Özellikle orta hızda veya yavaş değişme sırasında ara formlar oluşarak, toplum yapısını yeniler; eski ile yeni arasında köprüler kurularak yeni toplum yapısına ulaşılır. Toplumların karşılaştığı sorunlar, değişme yüzünden değil, değişmenin gecikmesi ve engellenmesinden kaynaklanır. Toplumlar arası farklılıklar bu toplumların değişmez özelliklerinden değil, değişmenin farklı aşamalarında bulunmalarının ürünüdür (Kıray, 1998c: 8; Tekeli, 2000: 21-22).

Kıray, bugünün hızlı değişen toplumlarında artık saf tipler bulmanın olanaksız olduğunu belirtir. O nedenle, temel yapı ne olursa olsun, değişmeyi çeşitli yönleri ve dereceleri ile gösterebilmek, bu oluşum sırasında toplulukların nasıl bir bütün meydana getirebildiğini ifade edebilmek gerekir. Hem yerleşmiş özellikleri hem de derece derece değişmekte olan toplumla geçiş halinde olan toplum her koşulda işlevsel bir bütünlüğe sahiptir. Değişmekte olan toplumlar bölük-pörçük, düzensiz toplumlar değildir. Bunların değişmemiş, değişmekte olan ve değişmiş bulunan yönleri yine bir tutarlılık ve ilişkiler düzeni halinde kendisini gösterir. Her toplumun yerel özellikleri ve değişme hızları sonucu meydana gelen ve genellikle aynı yapıdaki başka toplumlarda görülmeyen özellikleri böylece ortaya çıkarılabilir. Her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal kurumların, insan ilişkilerinin ve bunların karşılıklı etkileşimleri bir bütünü oluşturur. Değişik derecelerde de olsa sosyal yapı denilen işlevsel bütünün her cephesi belirli yönlerde değişikliğe uğrar. Onun için her toplum, her zaman değişme halinde olmakla beraber, birbirine bağlı ve bağımlı kurumların, ilişkilerin ve değerlerin her zaman denge halinde kaldığı bir sistemdir (Kıray, 2000: 18-20).

Kıray evrimci yaklaşıma sahip bir sosyolog olarak, toplumların evrensel kurallara göre işlediği, aynı olmasa bile benzer yasalar kapsamında değişip geliştiği anlayışına bağlı kalarak toplumsal yapıları bu anlayış kapsamında

yorumlamıştır. Toplumların gelenekselden moderne, feodaliteden kapitalizme doğru değiştikleri tezini savunmuş, toplumsal evrim değerlendirmelerinde tarihsel farklılıkları dikkate almamıştır. Tarihsel-reel kurumsallaşmaları, oluşumları aynı evrimsel doğrultunun farklı formları olarak görmüştür. Kıray, toplumsal değişimin temelinde insan-doğa çelişkisinin yattığını kabul eder. Ona göre toplumsal değişim olayı, ancak, insan-doğa ilişkilerinin değişmesiyle gerçekleşir. Bu, teknolojik değişim, gelişim ve ilerleme ile olur. Kıray'ın toplumsal değişim modelini şöyle özetlemek mümkündür: Her ne olursa olsun toplumsal yapı bir bütündür. Bu bütün, insan ilişkilerinden ve bu ilişkilerin doğurduğu değerlerin etkileşimlerinden meydana gelir. Bu bütün her zaman aynı olmayan bir hız ve tempo ile değişir. Toplumsal yapının öğeleri birbirlerine bağlı olduğu için, değişim rastgele olmaz. Toplumsal yapının bazı öğelerinin değişmesi, öteki öğeleri de etkiler. Bir öğenin değişmesi tüm toplumsal yapıyı değiştirir. Toplumsal yapının bütün öğeleri aynı hız ve miktarda değişmediği için, arada boşluklar ortaya çıkar. Değişim, toplumsal yapının bütün öğelerinde aynı anda, aynı hız ve miktarda meydana gelmediğine göre, belirli bir anda, değişen bir toplumda hem eski yapıya hem de yeni yapıya ilişkin nitelikler bir arada görülebilir (Kongar, 1982: 451-455).

Türkiye'nin özellikle büyük kentlerinde ortaya çıkan değişim süreçlerini, Batı kentlerinin değişim modellerini örnek alarak açıklayan Kıray, değişim anlayışını modern sanayi toplumu kuramına dayandırmaktadır. İlerlemeci ve evrimci bir tarih anlayışına sahip olan bu kuram, sanayileşmeyi ilerleme sürecinin son noktası olarak görmekte, dünyanın geleceğini sanayinin belirleyeceğini varsaymaktadır (Azman, 2006: 813).

Kıray'ın toplumsal değişim konusundaki görüşleri, Türkiye'nin genel siyasal tercihleriyle, 1930'lu yıllarda belirlenen değişim ve ilerleme anlayışıyla uyumludur. Ona göre en büyük toplumsal değişim, sıçrama; Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında hukuk, siyasal yapı, eğitim ve benzeri alanlarda, yaşam tarzını düzenlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen reformlarla etkili şekilde hayata geçirilmiştir. İkinci büyük ve tabandan gelen yapısal değişim, 1950'li yıllarda köylere traktör ve diğer tarım araçlarının girmesi, kentleşme, nüfusun bir kısmının işçileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile yapısının ve yaşam tarzının değişikliğe uğraması ile başlamıştır. 1950'li yıllarda ortaya çıkan yapısal dönüşümün yaygınlaşması, yeni orta tabakaların, farklılaşmış, ihtisaslaşmış örgütlü meslek gruplarının ortaya çıkışı, orta çaplı tüccarların sayılarının artması 1960'ları bulmuştur (Kıray, 1998b: 139;

1998c: 7). Bu gelişme ve değişimler sonucunda Türkiye’de ortaya çıkan görüntüyü Kıray, Batılı terminolojiyle, yarı feodal bir yapıdan modernleşen, sanayileşen, kentleşen bir toplum yapısına doğru evrilmekte olan az gelişmiş bir toplum olarak tanımlar (Kıray, 1999b: 66).

6.2. Tampon Mekanizmaları Kuramı

İşlevselci sosyologlar, toplumu denge durumunda kabul edip sosyal yapıdaki değişimleri dengeleyen mekanizmalara toplumsal dengenin korunması adına dikkat çekmektedirler. Bir başka anlatımla, işlevselci sosyologlara göre, toplumsal yapıyı oluşturan tüm kurumlar bir yandan denge durumunda iken diğer yandan düzen içerisinde, içten içe değişmektedirler. Toplumsal yapılar iç ve dış nedenlere bağlı olarak yavaş, orta ve hızlı şekilde değişir. Bu değişim sırasında bazı fonksiyon bozuklukları, sosyal işlevle örtüşmeyen terslikler ortaya çıkar. İşte tam da bu noktada, İşlevsel sosyoloji yaklaşımının üstesinden gelemediği, bozuk fonksiyon veya benzeri kavramlarla tanımlamaya çalıştığı düzensizlikleri açıklamak üzere Kıray devreye girmekte ve yeni bir teori ileri sürmektedir. Buna göre, aslında bir düzensizlik söz konusu değildir. Orta ölçekli değişimlerin gerçekleştiği toplumlarda değişmeye bağlı bir bozukluk, terslik, düzensizlik, çözülme yoktur. Toplumun değişimi sırasında devreye giren ara formlar, mekanizmalar ile değişim kaynaklı olarak ortaya çıkması beklenen sarsıntılar ciddi bir tahribata yol açmadan, hatta hissedilmeden giderilmekte, toplum bu sayede ilerlemesine devam etmektedir. Toplumsal yapının çeşitli yönlerini birbirine bağlayan tampon mekanizmalar gerek yapı, gerekse işlev bakımından hem eski hem yeni yapıya ait öğeleri birlikte barındırmaktadır. Ancak bu sırada belli ölçüde bir farklılaşma meydana gelmektedir (Kıray, 2002: 215; Kongar, 1981: 166-167). “*Toplum, hem denge halindedir, bütündür, hem de o çok nazik dengedir, anında çözülür ve bağlanır. O çok çabuk olan bir şeydir, farkına bile varmazsınız. Kuşaklararası değil, günlük hadiseler içinde bağlanmalar, eklemelenmeler olur. Sonra o tekrar dengesini bulur, karşılıklı etkileşim halinde olması denge halinde bir bütün olmasını da sağlar*” (Kıray, 2002: 216-217).

Tampon kurumlar, değişmeye başlamış, yani dengesi bozulmuş toplumu, yeniden dengeye oturtmaktadır. Eski yapıdan yeni yapıya (feodal yapıdan kapitalist yapıya) geçerken bütünün parçası olan yapı ve işlevler kaybolur. Değişimin hızlı olan kesimi ile yavaş olan kesimi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi artık eski mekanizmalarla sürdürülemez. Bunların yerini

tampon mekanizmalar doldurarak bütünleşmenin tamamen ortadan kalkması önlenir. Her toplumsal yapı değişirken iç bütünlüğünü korumaya çalışır. Değişme halinde bulunan toplumlar düzensiz toplumlar değildir. Bu toplumlarda değişmemiş, değişmekte olan ve değişmiş yapılar ile ilintiler düzeni birlikte bulunur. Bu bütünlük, toplum değişirken kurumlarıyla, değerleriyle sürekli denge halinde kalmasını sağlar. Tampon mekanizmalar, toplum ve toplumsal değişme hakkında iki temel ilkeye dayanır. Bu ilkelerden birincisi toplumun her düzeyde ve her an işlevsel bir bütünlüğe sahip olduğu, ikincisi de çeşitli toplumsal yapı öğelerinin aynı zamanda ve aynı hızda değişmediğidir. Bu ilkelere göre aynı hız ve zamanda değişmeyen öğelerden meydana gelen toplumsal yapı, işlevsel bütünlüğünü korumak için tampon mekanizmaları yaratır. Bütün değişen ve değişmeyen öğeler aralarındaki işlevsel bütünlüğü tampon mekanizmaları sağlar. Değişmeye başlamış, yani dengesi bozulmuş toplumu yeniden dengeye getirir (Kongar, 1982: 458-464; Tekeli: 2000: 23).

Kıray'a göre tampon mekanizmaları çok yavaş ve çok hızlı değişimin olduğu yapılarda değil, orta ölçekli değişmelerin gerçekleştiği yapılarda görülür. Çok yavaş olan değişme, tampon mekanizmaların işlevine ihtiyaç göstermez. Çünkü çeşitli toplumsal yapı öğeleri arasında büyük farklılıklar doğmaz. Öte yandan çok hızlı değişme zamanlarında (devrim durumlarında) tüm toplumsal yapı büyük ölçüde değiştiğinden, evrim sırasındaki işlevsel bütünlüğün anlamı kalmaz. Sosyal yapının çeşitli yönleri tampon mekanizmalar ile birbirine bağlanır, işlevsel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolur. Bu şekilde toplum orta hızda bir değişimde denge halinde kalır (Kıray, 2000: 20-21).

Sermaye birikiminin belli bir aşamaya gelmesi, daha modern bir toplumsal yapının kurulması ile ara formların ortadan kalkacağı görüşünde olan Kıray, sanayileşmeden modernleşen toplumların değişme süreçlerini ve bunların farklılıklarını analiz ederek sosyal teoriye katkı sağlamıştır. Bir başka anlatımla Kıray, köy, kasaba ve kentsel alanlarda ortaya çıkan sorunlar ve bunların çözümleri üzerine çalışmıştır. Tampon mekanizmaları kuramı, geç sanayileşen ülkelerin toplumsal değişme süreçleri, bunların toplumsal ve mekânsal özgünlüklerini açıklamakta kullanılmakta, kavrama daha geniş bir kapsam kazandırılmaktadır (Kurtuluş, 2008: 87-89). Kıray, tampon mekanizmaları kuramı ile işlevselci sosyoloji yaklaşımının toplumsal değişmeye ilişkin eksikliklerini, yanlış açıklamalarını gidererek, orta ölçekli değişimi yaşayan toplumların bozulan dengelerini hızla tamir edebilecek özelliklere sahip olduğunu göstererek mensubu olduğu sosyoloji ekolünün önemli bir eksikliğini gidermiştir.

7. Aile Sosyolojisi

Kıray, çalışmalarında kuramsal modellerle yola çıkmakla birlikte, bu modellere sıkı sıkıya bağımlı kalmamış, yapıdaki farklılığı da ortaya koymuş ve yorumlamıştır. Bunun en açık örneğini Kıray'ın aile sınıflamasında görmek mümkündür. Kıray, araştırmalarında geniş ve çekirdek aile formlarının dışında aile formları olduğunu belirtmiş, Türkiye'de artık kız evlada dayanan genişlemiş aile formundan bahsetmiştir. Anneler ya da babalar, eskiden olduğundan çok daha kolaylıkla kızlarının yanında oturmaktan söz etmektedirler. Eskiden adı bile olmayan kız evladın yerini artık "kız evlat daha hayırlıdır" görüşü almaya başlamıştır. Bu yeni değerlendirme biçimi, toplumsal yapıda meydana gelen değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan toplum yapısında, geleneksel yapıda olduğu gibi, erkek evladın kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirememesi, güveni temin edememesi durumunda devreye tampon mekanizmalar girmiş ve kız evlat ile ailesi arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Kıray'a göre bu durum geçici bir yapının yansımasıdır (Kongar, 1982: 460-461).

Değişmekte olan bir toplumsal yapıdan en fazla aile etkilenmektedir. Buna karşın aile yaşamı değişen ve değişmeyen yönleriyle organize bir bütündür. Ailedeki bu dengeyi tampon mekanizmalar sağlamaktadır. Aile içerisinde anne, toplumsal değişimde aileyi dengede tutan, aile içi ilişkilerde geçişin en az sorunla atlatılmasını sağlayan tampon işlevi görmektedir. Geleneksel yapının değişimine bağlı olarak dengenin bozulması, krizler ve kırılmalar ortaya çıkarmıştır. Kadın tam da bu noktada olaya el koymuş, baba ile erkek evlat arasında iş tercihi, evlilik gibi konularda görülen çatışmaları ve yabancılaşmayı azaltmak amacıyla tampon bir işlev yüklenmiş, yeni bir denge kurarak değişimi kolaylaştırmıştır. Anne, toplumsal yapının değişmesinden etkilenen kız ve erkek evladın, aile içi ilişkilerindeki dönüşümünü kontrol eden ve yavaşlatan en önemli dengeleyici mekanizma haline gelmiştir (Kıray, 2000: 274; 1999b: 107-117).

Kıray'a göre, geleneksel aile yapısında var olan pek çok mekanizma değişmeye başlamıştır. Bunlar arasındaki kız evladın konumundaki yükseliş, erkeğin aile içerisindeki mutlak egemenliğinin kırılması ve ailenin yaşlılığa yönelik yatırım tercihleri bulunmaktadır. Toplumsal değişme, ailede zihniyet değişimine de neden olmuştur. Buna göre, anne-babanın yaşlılıktaki güvencesi olan erkek evladın yerini, kız evlat almaya başlamıştır. Geleneksel yapıda

kız evlat bu konuda gündeme gelmez, önemsenmezken, söz konusu durum günümüzde tamamen değişmiştir. Ebeveynler kızları ve damatlarıyla birlikte yaşamaya geçmişteki gibi karşı çıkmaktan vazgeçmiş, hatta tercih edilir bir durum gözüyle bakmaya başlamışlardır. Anne-babanın yeri erkek evladın yanındır yargısı değişmiş, kız evlat daha saygılıdır, hayırlıdır, ciğerlidir gibi görüşler yaygınlaşmıştır. Bu da kız evladın anne-babanın yaşlılıklarında güvence arayışları açısından tampon mekanizma işlevi üstlenmeleri anlamına gelmektedir. Yine toplumsal değişmeye bağlı olarak, anne-babanın erkek evlat yerine, bir başka güvence arayışı, ikinci bir ev edinip kiraya vermek gibi gelir artırıcı yatırımlara yönelmeleridir. Toplumsal yapıdaki değişme genel olarak kadının aile içerisindeki statüsünü artırmıştır. Artık kadın sosyal yaşamın pek çok alanında kocasıyla birlikte bulunmaktadır. Aileyi ilgilendiren her türlü kararın alınmasında, herhangi bir malın, eşyanın alınıp satılmasında kadının görüş ve tercihleri etkili olmaktadır. Bu gelişmeler aynı zamanda geleneksel yapıdaki erkeğin mutlak otoritesinin tamamen sarsıldığı anlamına gelmektedir (Kıray, 1999b: 113-119). Bir başka ifadeyle, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci ailenin yapısını ve fonksiyonlarını da değiştirmiş, annenin statüsü yükselirken babanın otoritesi sarsılmıştır. Bu değişim sürecinde kız evladın ise, ebeveyn karşısındaki konumu ve toplumsal önemi artmıştır.

8. Tabakalaşma ve Gösterişçi Tüketim İlişkileri

Kıray'ın antropoloji ve Amerikan sosyolojisinin etkisiyle üzerinde durduğu konulardan biri de tüketim normlarıdır. Buna göre, her birey içerisinde yaşadığı toplumun doğal olanakları, fiziksel çevre özellikleri, inançları ve kültürüne bağlı olarak belli bir düzeyde yaşama, yeme-içme, giyinme, tüketme, toplumun diğer tabakaları ile ilişki kurma biçimine sahiptir. Yine içerisinde yaşanan toplumun sınıfsal yapısı, egemen ideolojik kalıpları, o toplum içerisinde yaşayan bazı grupların dinsel, kültürel, ekonomik özelliklerine dayanarak, birbirleriyle toplumsal ve hukuksal ilişkileri üzerinden hiyerarşik bir yapı ortaya çıkarır. Dolayısıyla, aynı toplumda her birey aynı biçimde yaşamaz. Bir toplum içerisinde farklı yaşam biçimini gönüllü olarak tercih etmenin veya zorlanmanın en önemli göstergesi tüketim normlarıdır. Tüketim, bireyin içerisinde yaşadığı toplumda geçerli olan sosyal tabakalaşmaya ve diğer statü organizasyonlarına göre farklılaşır. Tabakalaşmış bir toplumda çeşitli tabakalara ait kişilerin giyim tarzlarında, beslenme biçim ve şekillerinde, yaşadıkları konutlarda farklılıklar görülür.

Bu tüketim göstergeleri, toplum içerisinde statü ve prestij farklılıkları da ortaya çıkarır (Kıray, 2005: 13-14).

En doğalından en donanımlısına-gelişmişine kadar bütün toplumlarda, az veya çok, tüketim biçimi ile sosyal tabakalaşma sıralamasında hiyerarşik ve fonksiyonel bir ilişki vardır. Tüketim sadece biyolojik bir ihtiyacı karşılamaz. Barınmak için yüksek gelirli bir bireyin büyük bir konakta, dar gelirli bir bireyin de tek odalı bir yerde oturması-yaşamaları onların toplumsal statülerinin diziliş hiyerarşilerini de ortaya koyar. Bir bireyin toplum içerisindeki yaşam standartları, tüketim göstergeleri onun aynı zamanda toplumsal statüsünü, tabakasını belirler (Kıray, 2005: 17-18). Kısaca, beslenme, yeme-içme, giyinme, barınma, ikram tarzı ile tabaka göstergeleri arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Sonuç

Mübeccel Belik Kıray, yaptığı çalışmalar, ortaya koyduğu görüşler, taşıdığı iddialarla Türk sosyolojisinin önde gelen, iz bırakan isimlerinden biridir. Her şeyden önce çalışkan, üretken ve iddialı bir sosyologtur. Değişmenin sosyoloğu olarak tanınan Kıray'ın çalışmaları, genellikle Türk toplumunun başta ekonomik nedenler, üretim ilişkileri olmak üzere çeşitli etkenlere bağlı olarak meydana gelen toplumsal gelişmelerin kayda geçirilmesine yönelik araştırmalardır. Köyden kente göç, kentleşme, ticaret ve sanayileşme kazanımları, iletişim, turizm ve daha pek çok alanda, birçok faktöre bağlı olarak gerçekleşen özel ve genel değişme durumlarını bilimsel açıdan ortaya çıkarma, resmetme çabasında olmuştur. Bu çabanın en tanınmış ürünü Ereğli çalışmasıdır. Ereğli'nin daha küçük çaplı benzerleri Adana, Safranbolu, Taşköprü araştırmalarıyla sürmüştür.

Araştırmalarını yapısal-işlevsel yaklaşımın kuramları ve sosyal antropolojinin araştırma tekniklerini, çok katmanlı veri analizi tekniğini kullanarak yapan Kıray, 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ampirist sosyolojinin zirve ismi olarak tanınmıştır. Onda toplumun Batıcılılaşma, modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı pratik sorunları ampirist çalışmalarla çözümlemeye uğraşan bir anlayış egemen olmuştur. Sosyolojiyi disiplinler arası bir bilim olarak görmüş, bununla birlikte, sosyolojinin araştırmalarında mutlaka olgulara dayalı gözlemlerini çeşitli teknikler kullanarak ve toplumsal değişmeyi göz önünde tutarak açıklamalar yapması konusunda ısrarcıdır.

Kıray, alan araştırmalarını, bilimsel gözlemlerini sosyolojinin evrimci ve yapısal-işlevselci yaklaşım çerçevesinde, tabakalar arası ilişkiler, meslekleşme, ücretleşme, esnaflaşma, bürokratlaşma süreçlerini modernleşme, sanayileşme yönelimli değişmeler, çözülme sırasında yeniden yapılanma süreçlerini açıklamaya çalışan bir sosyolog olarak öne çıkar. Geleneksel-feodal toplum biçiminden gelişmiş toplum biçimine değişen toplumsal yapılarda ortaya çıkan yeni patronaj ilişkilerini belirlemeyi de amaçlayan Kıray, araştırmalarından elde ettiği sonuçlarla, genel geçer teorilere ulaşmak ve “evrensel bilime” katkıda bulunmak çabasıdır.

Evrimci ve Batıcı yaklaşımlara, bakış açılarına, tezlere evrensel bilim anlayışı çerçevesinde oldukça yakın, tarihselliğe, Doğu toplumlarının farklı yapılarına yönelik çalışma, görüş ve tezlere ise oldukça uzak olan Kıray, işlevselci sosyologların anomi, işlevsizlik gibi açıklamalarla içerisinden çıkamadıkları, yaklaşımda aksaklık yaratan bazı görüşleri düzelterek ekole teorik katkıda bulunmuştur. Başka bir anlatımla, işlevselcilerin çözemediği, bozuk işlev dediği sosyal alan görüntülerini açıklayarak teoride oluşan boşlukları, toplumsal değişmede olduğu gibi “araform”/”ara teoriler” ile doldurmuştur.

Batıcı bir sosyoloji anlayışına sahip olmasına rağmen, Batı’dan aktarılan teorilerin söylemlerin Batı çıkarlarına hizmet ettiğinin farkında olmuş, bunu da açıkça yazmıştır. Batı kaynaklı olan her türlü horlanmaya, küçümsenmeye, oldubittiye karşı, bağımsızlık anlayışını temel alan bir duruş sergilemiş ve sorgulamadan sosyoloji yapmamak gerektiğine işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (2010). “Mübeccel Kıray’ın Sosyolojik Araştırma Programının Oluşması: 1963-1973 ODTÜ Döneminden Anılar ve Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Azman, A. (2001). “Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray”, **Doğu Batı**, Sayı: 16.
- Azman, A. (2006). “Mübeccel Kıray’da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekânsal Yerleşim Düzeni”, **Sosyoloji ve Coğrafya**, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 15, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık.
- Bayhan, V. (2016). “Türkiye’de Gençlik: Sorunlar, Değerler ve Değişimler”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Editör: Mehmet Zencirkıran, Bursa, Dora Yayınları.
- Kayalı, K. (2000). **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998a). **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998b). **Kentleşme Yazıları**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998c). **Değişen Toplum Yapısı**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1999a). **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1999b). **Seçme Yazılar**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2000). **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2002). **Hayatımda Hiç Arkama Bakmadım**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2005). **Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2014). **Sosyolojinin Neliği: Nilgün Çelebi ile Sosyoloji Sözcüğünün Soykütüğüne Uzanmak**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, E. (1981). **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1982). “Mübeccel Belik Kıray”, **Türk Toplum Bilimcileri 1**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kurtuluş, H. (2008). “Mübeccel B. Kıray”, **Türkiye’de Sosyoloji II**, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2000). “Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray”, **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, İstanbul, Bağlam Yayınları.